

A COGNITIO EXTRA ORDINEM KIALAKULÁSA. AZ ÁLLAMI BÜNTETŐHATALOM MINT KÖZPONTI JOGÉRVÉNYESÍTÉS MEGJELENÉSE RÓMÁBAN

Absztrakt

A válságba került római köztársaság helyét egy új államforma, a hatalmi harcokból győztesen kikerülő Octavianus által megszervezett principátus vette át. A csaknem három évszázadon keresztül működő közjogi struktúrát centralizált állami hatalom jellemezte, mely magával hozta az állam egyre jelentősebb szerepvállalását a közjogi szintéren. Ez az elmozdulás a „büntetőjog” tekintetében is kardinális változásokat eredményezett, mely legjobban a korábban lehetséges magánjog-érvényesítés fokozottabb közjog-érvényesítésbe való áttranszformálásában figyelhető meg. A közjogi vonások ezen csúcsosodása a formálódó állami büntető intézményrendszerek gyakorlatában is megjelent, mely tendencia a császári büntetőbíráskodás (*cognitio extra ordinem*) kialakulásához vezetett.

Kulcsszavak: magánjog, közjog, *quaestio*, büntetőjog, *cognitio* eljárás

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Napjaink jogrendszerét vizsgálva megfigyelhetjük a köz-, és magánjog, mint két nagy jogterület közötti választóvonal látszólagos fellazulását. Ennek alapja egyrészt az egyes jogágak egyre komplexebbé válása: a különböző vegyes szakjogágak kialakulása, másrészt pedig az állam (mint tipikus közjogi szereplő) egyre hangsúlyosabb szerepvállalása a magánjogi jogviszonyokban. Mindez a magánjog elközjogiasodásához, valamint a közjog elmagánjogiasodásához vezet. E két nagy jogterület között megjelenő rendszerező elhatárolás először a helléneknél, majd kidolgozottabb formában a római jogban jelenik meg. A római birodalmi jogban a principátus¹ idejétől kezdve egy újfajta tagozódás jelenik meg. A korábbi praetori jog és civiljog fogalmak mellett egyre inkább megjelenik a *ius publicum* és *ius privatum* fogalom pár. A kategorizálás Ulpianus digestabeli meghatározásából is kitűnik: „*huius studii duae sunt positiones: publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem; sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatum*”, azaz „e tudománynak két fő része van: a közjog és a magánjog. A közjog az a jog, amely a római államra vonatkozik, a magánjog az, amely az egyének érdekét tartja szem előtt; egyes dolgok ugyanis a köz hasznát szolgálják, mások a magánszemélyekét” (D. 1. 1. 1. 2). A későklasszikus, de mindinkább a posztklasszikus jogtudományban a köz-és magánjog fogalmak mellett/helyett fokozatosan megjelenik az *utilitas publica*, mint közérdek a közjog és az *utilitas privata*, mint egyéni érdek a magánjog esetében.² A közérdek és egyéni érdek napjainkban is e két jogterület közötti elhatárolást segítő alapvető ismérvként említhetjük. Le kell szögezni azonban, hogy a Rómában megjelenő ezen jogrendszeri tagozódás, nem azonosítható a jogrendszer jogágakra történő tagolásával. A rómaiaknál jelentkező kategorizálás és fogalomalkotás: akár a *ius publicum* - *ius privatum*, akár a civiljog és praetori jog esetében is, már korábban, a görög filozófia és retorika jeles képviselőinél Arisztotelésznél és Démoszthenésznél jelenik meg először.³ A *ius publicum* és *ius privatum* esetében már megfigyelhető a római joganyag tekintetében egy rendszerező tendencia, de ezen fogalmak azonosítása a modern jogrendszerek köz-és magánjogának fogalmával nem helytálló. Egyrészt azért, mert a két római jogágazat egymástól diametrálisan eltérő gazdasági, szociális és jogi környezetben keletkezett, másrészt pedig a modern magánjogban az állam szinte korlátozás nélkül lehet magánjogi jogviszonyok alanya, ezzel ellentétben Rómában ez csak korlátozott jelleggel főként az öröklési jog tekintetében volt lehetséges.

Ahogy az az előzőekben láthattuk, modern jogági értelemben vett tagozódás még nem említhető, de a jogrendszeren belüli rendszerezés eredményeképpen egy viszonylagos jogterületi elhatárolás már jelentkezik. Ez az elhatárolás adhat alapot azon elméleteknek, melyek a római büntetőjogot a principátus idejére kialakult jellegzetességei miatt inkább a közjog és nem pedig a magánjog területéhez sorolják.

¹ NÉMETH GYÖRGY – HEGYI W. GYÖRGY: *Görög-római történelem*, 2011, Osiris Kiadó, Budapest, 480.

² FÖLDI ANDRÁS - HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, 2011, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 52.

³ HAMZA GÁBOR: A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció, in *Állam-és Jogtudomány*, 2005 (46. évf.), 1-2. szám, 1-2.

Napjainkban a büntetőjog megítélése alapvetően „közjogias” és jogterületi hovatartozása egységesnek mondható, -kivétként említhető Franciaország, ahol a magánjoghoz sorolják - merő ellentétben azzal a kétarcú megítéléssel, amely a Római Birodalom fennállása idején jellemezte. Magát a római büntetőjogot nagyon erős magánjogias szemlélet övezi, melynek főként történeti okai vannak. Egyrészt a nagy római jogtudósok elsősorban a magánjogot igyekeztek tökéletesre csiszolni és ennek eredményeképpen forrásanyagát tekintve többségbe került a büntetőjoghoz képest és mindez a római jog későbbi recipiálása folytán is merőben meghatározta annak domináns magánjogi arculatát. Másrészt Róma esetében nem említhető egységes büntetőjogi szabályozás, amelynek alapját a római jogfejlődés során mindvégig tapasztalható bűncselekményi típusok kettős köre adja. Ez a kettősség nem más, mint a *delictumok* és *crimenek* között megfigyelhető különbségtétel. A *delictumok* kifejezetten az egyéni érdeket, tehát *utilitas privatat* sértik, ezzel szemben a *crimenek* mint közbűncselekmények a közérdek (*utilitas publica*) ellen irányulnak. A *delictumok* esetében közösségileg ellenőrzött jogérvényesítés említhető, mely az egyéni és központi jogérvényesítés között helyezhető el. A központi jogérvényesítés azért nem volt lehetséges, mert a római állam még nem rendelkezett olyan megfelelően kiépített igazságszolgáltatási és nyomozó apparátussal ahhoz, hogy ezeknek a tömegesen előforduló jogellenes cselekményeknek (mint pl: a lopás) az üldözését magára vállalja. A *crimenek*, azaz a közérdeket sértő bűncselekményeket már maga a római állam üldözi és szankcionálja, mint a legális fizikai kényszermonopólium kizárólagos birtokosa. A principátus idejére kialakuló császári büntetőbíráskodás keretében, megfigyelhető a büntetőjog „közjogiasodása” vagyis egyfajta elmozdulás a közjogi jellegű karakterisztikumok felé. Ezen közjogiasodás a gyakorlatban majd a *cognitio extra ordinem* keretében csúcsosodik ki, amit azonban egy hosszadalmas „evolúciós” folyamat a *quaestiók* fejlődéstörténete előz meg.

1. A QUAESTIÓK, MINT AZ ELSŐ ÁLLAMI SZINTŰ BÜNTETŐBÍRÓSÁGOK

Arra a kérdésre keresvén a választ, hogy egy jogellenesnek titulált magatartás megsértése esetén a norma szankciójának, jogkövetkezményének alkalmazása vagy akár magának a normasértésnek a kimondása, megállapítása kinek a hatáskörébe tartozott, koronként rendkívül eltérő választ kaphatunk. Ezt a differenciált képet természetesen nem csak az eltérő korszakok, hanem az államformák változása is erősen befolyásolta. Az archaikus jogban, tehát a királyság idején, az állami főhatalom (*imperium*)⁴ kizárólagos birtokosaként, a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom egészét egy kézben tartva maga a király feleltethető meg az állami büntetőhatalomnak. A köztársaság, mint államforma kialakulásával a hatalmi struktúra teljes átalakulásáról beszélhetünk. Megjelennek a *comitiák* azaz népgyűlések és a *senatus*, melyek most már megosztva látják el azokat a feladatokat, melyek korábban még a király kezében összpontosultak. A mai közjogi értelemben vett büntetőjogi motívumok a királyság és a kora köztársaság idején még rendkívül kezdetlegesnek mondhatóak. Ellenben a kifejlett köztársaság és inkább annak vége fele olyan jelentős eredményekről beszélhetünk, melyek nem maradhatnak említés nélkül. Ezen eredmények alatt gondolok elsősorban az állandó esküdtbíráóságokra, amelyek véleményem szerint elengedhetetlen mérföldkőként szolgáltak abban a fejlődési folyamatban, aminek a csúcspontján majd a *cognitio extra ordinem*⁵ helyezkedik el, mint az állami büntetőjogi hatalom kifejeződése.

Maga a *quaestio* mint elnevezés a latin „*quarere*”⁶ kifejezésből származik, mely egy olyan testületet hivatott jelölni, ami a magisztrátus irányítása alatt működik, bírakat tartalmaz és meghatározott bűncselekmények elbírálására szolgál. Miért volt szükség a korábban bevált rendszer átalakítására és eme merőben új bírósági szervezetek felállítására? A válasz Róma hódító politikájában keresendő. A Kr.e III. és II. század fordulóján birodalomná formálódott állam szervezetében már nem mutatkozott kellően hatékonynak kizárólag a magisztrátus és a népgyűlés által gyakorolt büntetőbíráskodás, hiszen az városállami keretekre szabott intézményrendszer volt. Az állandó esküdtbíráóságok közvetlen előzményeként tekinthetők a rendkívüli esküdtbíráóságok. Ezeket a törvényszékeket, mint *quaestiones extraordinariae*⁷ kezdetben inkább a lázongó szövetségesek szervezkedéseinek elfojtására hozták létre, azonban a Kr.e II. századtól egyre gyakrabban, hajdani római magisztrátusok visszaéléseit is kivizsgálták. Mi sem mutatja talán jobban, hogy ez még csak egy kezdetleges intézmény volt a majdani állandó esküdtbíráóságokhoz képest, mint, hogy az esetenként létrehozott *quaestiones extraordinariae* esetén minden egyes alkalommal össze kellett gyűjteni a *quaestio* résztvevőit. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy e testület tagjainak csak szenátorok voltak választhatók és a szenátus még a tagok megválasztásának jogára is rátette a kezét. Ebből világossá válik, hogy a *quaestio extraordinariae*

⁴ BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római Magánjog*, 2015, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 19.

⁵ FÖLDI – HAMZA: *i. m.* 557.

⁶ MOMMSEN, THEODOR: *Römische Strafrecht*, 1990, Weichert-Druck GmbH, Darmstadt, 187.

⁷ SANTALUCIA, BERNARDO: *Studi di diritto penale romano*, 1994, L'Erma di Bretschneider, Roma, 117.

nem volt egyéb, mint egy adott ügy kivizsgálására a szenátus által létrehozott, a tagokat saját soraiból kiválasztó és delegáló bizottság, melynek összetételét ily módon önkényesen állapíthatták meg, mindezzel teret engedve a korrupciónak.⁸ Láthatjuk, hogy itt még nincs olajozottan működő állami büntetőhatóságról szó. Ennek szerepét majd a *quaestiones perpetuae* lesz hivatott betölteni.

A rendkívüli esküdtbíróóságok nem teljes mértékben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, de szervezetrendszerük kialakítását tekintve körvonalazódni látszik, hogy a római jogfejlődésben célként merülhetett fel az állandó esküdtbíróóságok felállítása. Fontos felhívni a figyelmet az „állandó” jelzőre. A korábbi rendkívüli intézménnyel ellentétben lényeges különbségként állapítható meg, hogy az eseti jelleg immáron teljesen háttérbe szorult. Az új bírói fórumok esetében a *praetor* a hivatali év elején megalkotott egy, az egyes bűncselekmények feletti ítélkezésre tipikusan meghatározott törvényszékek tagjainak nevét tartalmazó listát, ami egész évben hatályban maradt, tehát nem kellett esetenként újabb és újabb törvényszékeket felállítani.⁹ Az adott bűncselekményre felállított bíróság, melynek tagjait a *praetor* listában meghatározta, kétségtelenül korszakalkotó újításnak számított, azonban, ahogy már a *quaestiones extraordinariae* esetében is, most is jelentős problémát okozott, hogy kik szerepeljenek a listán. Azoknak a bűncselekményeknek a száma, amiket a *quaestiones perpetuae* hatáskörébe rendeltek, meglehetősen tetemesre rúgott, ezért az új fajta bírósági szervezetrendszer működtetésére rengeteg emberre volt szükség. Kr.e. az első század elején, azonban a szenátus csekélynek mondható, mindössze háromszáz főt számláló létszáma meglehetősen szűkre szabta ezt a keretet. A probléma megoldására több reformkísérlet is született, melyek a szenátus létszámának növelésével próbálkoztak, de mindegyik kudarcba fulladt. Témánk szempontjából kiemelendő, - még akkor is, ha csak átmeneti megoldásként rövid ideig fejtette ki hatását - a Caius Gracchus féle *lex Sempronia iudicaria*.¹⁰ Caius Gracchus megszüntetvén azt a privilégiumot, mely értelmében a *quaestiók* tagjai csak szenátorok lehettek, abban látta a megoldást, hogy megnyitotta a *quaestiók* esküdtbírói feladatait a lovagrend számára, tulajdonképpen megszüntetve ezzel a szenátori rend büntetőbíráskodási előjogát. Végeredményét tekintve ez is csupán egy tiszavirág életű reform volt ugyanúgy, mint a szenátus számának megnövelését célzó kísérletek, azonban e reformok összességükben elengedhetetlen elemként szolgáltak abban a fejlődési folyamatban, melynek eredményeképpen egy állandó és működőképes bírósági szervezet jött létre. A hosszan tartó szervezetalakítási folyamat befejezése Sulla nevéhez köthető. Sulla ugyan visszaállította a szenátusi monopóliumot, azonban az állandó listák felállíthatóságának biztosítéka gyanánt - megannyi eredménytelen próbálkozás után - a szenátus létszámát sikeresen hatszáz főre emelte fel. A sullai törvénykezési reformok megtartották és egyben meg is újították a *quaestiones perpetuae* rendszerét. Az egységes szabályozást kapó *quaestiók* eljárási rendje Kr.e. 81-ben törvényekben is lefektetésre került.¹¹ Sulla törvényei önálló törvényszéket állítottak fel az emberölés és mérgezés, a hamisítás, a személyesértés, az államellenes bűncselekmények, a tartományi helytartók zsarolási és korrupciós ügyei, a választási vesztegetés, a végrendelet-hamisítás, valamint az állami pénzek hűtlen kezelésének a kivizsgálására. E törvények magukat a büntetőjogi tényállásokat rögzítették, és szabályozták az állandó esküdtbíróóságok eljárási rendjét.¹²

Felvetődhet a kérdés, hogy miért lesz döntő jelentőségű befolyással az állandó büntetőbíróóságok felállítása a későbbi római közjogfejlődésre? Álláspontom szerint, a római jogfejlődés tekintetében ez az a kulcsfontosságú fordulópont, amely következtében megjelenik a már letisztultabb értelemben vett állami büntetőhatalom, ami a legális közvetlen kényszer birtokában eljárva, azt ténylegesen ki is kényszeríti. Az előzőekben felsorolt bűncselekmények tetemes sora és az elbírálásukra létrehozott állandó bíróságok, mind arról árulkodnak, hogy a római állam, mint büntetőhatalom megjelenik a közjogi porondon nemcsak mint megtorló, de egyben a polgárai - mint alkotó tényezői - védelmében eljáró legfőbb közhatalmi szervezetként is. Visszapillantván az archaikus jogra és az akkor bevett büntetőjogi válaszreakcióként rendszeresen alkalmazott magánbosszúra, vagy gondoljunk akár a *compositio*, mint megváltás lehetőségére, tisztán látszódik, hogy az állam - nyilván egy-két, az előzőekben már említett kivétellel - a bűnüldözés lehetőségét nagyrészt a magánszemélyekre hagyta. Ezzel merő ellentétben állva az állandó esküdtbíróóságok képviselik majd azt az új vonalat, melynek eredményeképp a magánszemélyek bűnüldözését - korábban egy horizontálisan leírható viszonyt - fokozatosan egy vertikális, alá-fölrendeltségi jogviszonnyá alakítják át.

Fontosságából ugyan semmit sem von le, de természetesen ez a rendszer sem működött tökéletesen. Hiába valósultak meg sullai reformok, a sok bűncselekményi tényállás miatt, a különféle *quaestiók* rengeteg

⁸ TAMÁS, NÓTÁRI: *Law religion and rhetoric in Cicero's Pro Murena*, 2008, Schenk Verlag, Passau, 20-21.

⁹ ZLINSZKY JÁNOS: *Ius publicum*, 1994, Osiris-Századvég, Budapest, 96-104.

¹⁰ SANTALUCIA: *i. m.* 189.

¹¹ NÓTÁRI: *i. m.* 21.

¹² MOMMSEN: *i. m.* 203.

bírák igényeltek. Ezt az igényt még a hatszáz főre duzzasztott szenátus sem tudta kielégíteni, éppen ezért a *quaestiók* a legtöbb bírálatot a csekély létszám és az ebből következő korrumpálhatóságuk miatt kapták. Ezen probléma stabil megoldása Aurelius *praetorhoz* fűződik, aki Caius Gracchus *lex Sempronia iudicariáját* alapul véve most már véglegesen megszüntette a szenátori rend törvénykezési monopóliumát a *lex Aurelia iudicaria*¹³ meghozatalával és immár a szenátorok és a lovagok rendjéből vegyesen állította össze a bírák listáját. Ezen reformok következtében a *quaestiones perpetuae* fontosabb fejlődési folyamatai lezárultak és szervezetrendszerük tekintetében állandó szabályozást kaptak. Fontos kitérni arra, hogy az állandó esküdtbíróóságok nem kizárólagos jelleggel működtek, hiszen például a politikailag fajsúlyosabb esetek elbírálására fel-feltűnnek a korszak korábbi vívmányaiként már említett eseti büntetőbíróóságok is. Hiába az írott jog és a rengeteg törvényben meghatározott törvényi tényállás, a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a *quaestiók* elé jelentős mértékben inkább csak a politikailag is fontos büntetőügyek kerültek. Az alsóbb osztályok bűncselekményeinek elbírálását nagy valószínűséggel nem a *quaestiók*, hanem a főbenjáró ügyeket vizsgáló, három férfiből álló testület, a *tresviri capitales* látták el, akik akár hivatalból, akár pedig feljelentés alapján is eljárhattak.¹⁴

Összességében a *quaestiókról* még nem mondható el, hogy modernkori értelemben vett büntetőbíróóságként szolgálnának, talán ezt az előbb említett *tresviri capitales*, mint az alsóbb osztályok bűncselekményeinek elbírálását végző szervezet példájával lehet legjobban alátámasztani. Egységes, minden jogalanyt egyformán elbíráló büntető hatóság még nem létezik, úgy vélem ezt felesleges is lenne bizonygatni. Meglátásom szerint azonban nem képezheti vita tárgyát az a tény, hogy a *quaestiók* felállítása és gyakorlati működésük magukban hordozva a közhatalom gyakorlásának esszenciális elemeit, nem csupán egy modernizációs folyamat fontos lépcsőfokaiként szolgálnak, hanem ténylegesen el is vezetnek az állami büntetőhatalom egy kikristályosodottabb szintjére, ami majd a principátus szervezetrendszerén keresztül mutatkozik meg.

2. CSÁSZÁRI BÜNTETŐBÍRÁSKODÁS

A büntetési rendszerben bekövetkező létfontosságú változások összefüggésben voltak egyrészt a bíróságok hatáskörének egyre több bűncselekmény elbírálására való kiterjesztésével (kriminalizálódás és a *quaestiók* térnyerése), másrészt a császárok jogfejlesztő tevékenységének megjelenésével, vagyis a császári büntetőbíróóságok felállításával.¹⁵ A principátus bíraskodása a köztársasági kor rendszerétől tulajdonképpen csak annyiban távolodott el, hogy a „rendes” *quaestiók* eljárások mellé, mint rendkívüli eljárás *cognitio extraordinaria*¹⁶ társult a császári bíraskodás, de alapvetően a két struktúra egymás mellett létezett. A princeps legfőbb államhatalma négyféle bíraskodási formában nyilatkozott meg.¹⁷ Fontos leszögezni, hogy a római jog fejlettségének e szintjén már körvonalazódtak azok a jogellenes magatartások, melyek üldözését maga az állam látta el és ezen meghatározott bűncselekményekre vonatkozó joghátrányokat, mint ítéletet az állami szuverenitás védőbástyáiként felállított büntetőbíróóságok hozták meg. A princeps bíraskodás formáit tekintve megnyilvánulhatott a császár személyes, azaz udvari bíróságaként, ami a magistratusi ítélkezés utódjaként teljes jogkörrel járhatott el, hiszen megillette az *imperium* teljessége. Ennek értelmében hatásköre kiterjedt a birodalom minden lakójára, a szabad városok polgáira és a vazallusi statusban lévő királyokra is. Jelen esetben a princeps, mint legfőbb *imperiummal* rendelkező *magistratus* illette meg a büntető hatalom. Ügykörét tekintve a császár személyes bíróságának hatáskörébe tartoztak a katonai ügyek, de ugyanígy a katonák mindenféle ügye, minthogy a princeps mint *imperator* a hadsereg legfőbb parancsnoka is volt egyben.¹⁸ A princeps második büntetőbíráskodási eljárási módja abban állt, hogy jogkörét akárcsak korábban a *magistratusok*, másra delegálta. Ilyen delegált lett például a *praefectus praetorio*¹⁹, aki elsősorban Róma polgárainak büntetőügyeiben járt el, de ugyanígy delegált büntetőbíráskodási jogkört kaphattak például a tartományi helytartók is. Harmadik lehetőségként említhető az az eset, amikor büntetőügyekben a császár a hozzá forduló fellebbezéseket elbírálva bíraskodott. Ezen esetekben az adott ügyet a császári hivatalnokbírótól

¹³ NÓTÁRI: *i. m.* 23.

¹⁴ SANTALUCIA: *i. m.* 176.

¹⁵ GARNSEY, PETER: *Why Penalties Became Harsher: The Roman Case, Late Republic to Fourth Century Empire*, Note, 1968, Natural Law Forum, University of Notre Dame, 157.

¹⁶ FÖLDI – HAMZA: *i. m.* 575.

¹⁷ ZLINSZKY JÁNOS: *Római Büntetőjog*, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 53.

¹⁸ Uo. 53.

¹⁹ PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *A principátus közjoga*, 2016, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 94-95.

a császár elé lehetett vinni. A princepsi büntetőbíráskodás negyedik esete a *rescriptumos* eljárás volt. Ennek keretében a császár a hozzá kérelmet intéző fél kérésére *rescriptumot* adott ki. A *rescriptumot* a császár az alsóbb bíróságokhoz küldte, melyeknek ezt jogforrásként kellett alkalmazni és ezután már csak a tényállás fennállását vizsgálták.²⁰ A császári büntetőbíráskodás rövid szervezeti áttekintéséből látszik, hogy egy olyan kiterjedt, sokarculatú intézményrendszerrel beszélhetünk, mely az igazságszolgáltatás - mint harmadik hatalmi ág - szerepében funkcionálva végzi nélkülözhetetlen munkáját és „tisztítja” a társadalmat a súlyos, állami érdeket sértő *crimenek* elkövetőitől. A továbbiakban feltárom és taglalom azon bűncselekmények körét, melyeket az állami büntetőhatalom szabályozási körébe vont és röviden ismertetem, hogyan nézett ki a korabeli büntetőeljárás, mely alapelemei vonatkozásában tulajdonképpen a modern büntetőeljárás előzményének tekinthető.

Az ókori Róma büntetési rendszerének vizsgálata keretében azért a császári eljárásban alkalmazott büntetésekkel foglalkozom elsődlegesen, mert a kodifikáció eredményeképpen jóformán ez volt ismert, így ez kerülhetett át a középkori Európa büntetőjogába. Az sem elhanyagolható tényező, hogy egységes büntetési rendszer csak a császárkorra alakult ki. Jóllehet, hogy számos büntetésnek már a köztársasági korban megvoltak részben vagy egészben a formái, de egységes szabályozást csak a császárkor hozott. Mielőtt az egyes büntetési fajtákkal kezdenék foglalkozni, feltétlenül szólni kell magáról a büntetés céljáról. Számos felfogás szerint az ókorban a büntetésnek elsősorban vagy kizárólagosan a megtorlás volt a célja. Nem lehet vitatkozni azzal a tétellel, hogy a büntetéseknek mindig is volt megtorló, elégtételt adó jellege, de szinte lehetetlen, hogy egyszerűen csak ez az egy elv érvényesült volna. Ennek az ellenkezője forrásszerűen bizonyítható. Egy Paulustól származó forrás tanúskodik arról, hogy a büntetésben a megtorlás mellett, már ekkor megjelenik a javító, nevelő célzat is: „*Si poena alicui irrogatur, receptum est commenticio iure, ne ad heredes transeat. cuius rei illa ratio videtur, quod poena consitiuitur in emendationem hominum: quae mortuo eo, in quem constitui videtur desinit*” (Paulus D. 48,19,20). Paulus egy olyan esetet írt le, melyben valakire már kiszabták a büntetést, de az annak végrehajtása előtt meghalt és ebben az esetben az örökösökre nem lehet a büntetést áthárítani. Ezt a döntést azzal indokolja, hogy a büntetés célja a javítás, az elkövető nevelése, a halállal viszont ez a lehetőség megszűnik.²¹ A Paulus által bemutatott esetből kitűnik, hogy a római büntetőjog saját korát meghaladva, olyan megállapításokra jut, melyek újra majd csak a XVIII. században Cesare Beccaria munkásságának keretében nyernek Európa szerte újra felismerést és fokozottabb elismerést. Beccaria megállapításának értelmében a büntetés kizárólagos célja nem lehet az, hogy kínozzanak és gyötörjenek egy érző lényt, sem az, hogy semmissé tegyenek egy már elkövetett bűntényt. A cél nem lehet más, mint megakadályozni a bűnöst abban, hogy polgártársainak további károkat okozzon és elejét venni annak, hogy mások így cselekedjenek. Mindezek értelmében tehát, olyan büntetéseket kell alkalmazni, amelyek megtartván az arányosságot, a legtartósabban hatnak az emberek lelkére, így nevelvén őket, és egyben a legkevesebb gyötrelmet okozzák az ember testének.²² Beccaria *Bűnökről és a büntetésekről* című büntetőjogi szempontból korszakalkotó munkájában ugyanarra az elvi észrevételre jut, melynek gyökerei mintegy bő másfél évezreddel korábban Paulusnál már megjelentek. A büntetést célját megfogalmazó paulusi elv csupán egy a számos római büntetőjogi alapelvek közül, melyek jelentőségüknél fogva napjaink büntetőjogának alaptételeit és egyben korlátait is képezik.

3. BÜNTETENDŐ MAGATARTÁSOK ÉS JOGHÁTRÁNYAIK

Ahogy azt már említettem, a római jogfejlődésben a császárkor volt az, amikorra egységes büntetési rendszer alakult ki, azaz a közbűncselekmények bekerülvén a császári büntetőbíráskodás hatáskörébe, tényállásuknak megfelelő, nagyjából egységes elbírálást kaptak. Melyek ezek a *crimenek*? Milyen magatartások, cselekmények esetén lép fel a római állam a fizikai kényszer kikényszerítésének monopóliumával? A közbűncselekményeket két lényegi csoportba oszthatjuk. Egyik ilyen csoportot a már korábban is létező *crimenek* alkotják, melyek azonban a klasszikus korban lényeges változásokon mentek keresztül. Másik csoportba a korszak vívmányaiként létrejövő fontosabb új *crimenek* sorolhatók. Tartva a logikai sorrendet és kezdve a már korábban is létező *crimenekkel*, elmondható, hogy e csoport tartalmát tekintve olyan közbűncselekményeket ölel fel, amelyek kialakulása már a köztársaság idején vagy akár jóval korábban megtörtént, viszont a klasszikus korban lényegi változásokon mentek keresztül. Ide tartozik a korábban már említett *crimen maiestatis*, amely már nem a *populus Romanus* biztonsága elleni bűncselekményeket jelentette,

²⁰ SANTALUCIA: *i. m.* 213.

²¹ MOLNÁR IMRE: *Ius criminale Romanum*, 2013, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 68.

²² BECCARIA, CESARE: *A bűnökről és a büntetésekről*, 2012, Attraktor, Máriabesenyő 6.

hanem egyre inkább az államot megtestesítő császár személye ellen irányuló felségsértést.²³ Szintén jelentős változáson ment át az *ambitus*, a megvesztegetés, mely a klasszikus korban már elsősorban a büntetőbírák megvesztegetését jelentette. A hamis vád vagy *crimen calumniae* már a köztársaság idején is ismert tényállását kiterjesztették azokra is, akik ártó szándék nélkül emelnek megalapozatlan vádat.²⁴

A második csoportba a klasszikus korszakban kialakított új *crimenek* tartoznak. Az új létrehozandó *crimenek* esetében mindig irányadó az adott társadalmi helyzet, az abban éppen „népszerű” bűncselekmények köre, melyek kiküszöbölésére, vagyis a társadalmi rend fenntartásának érdekében, új (köz)bűncselekményi tényállásként büntetőjogi szabályozást nyernek. Kr.e. 18-ban a *lex Iulia de adulteriis corcendis* külön *quaestiót* állított fel a házasságtörések elbírálására, de ugyanez a törvény büntette a házasságban nem élő *ingenua* nővel folytatott nemi viszonyt, a vérfertőzést, valamint a prostitúciót is.²⁵ Augustus idején közbűncselekményi tényállást nyerve vált *crimenné* a *vis publica* és *vis privata*, mely elnevezések különféle erőszakos bűncselekmények megjelölésére szolgáltak. A lopás, bizonyos veszélyesnek tartott eseteit a klasszikus korban szintén *crimenné* nyilvánították. Ezt a csoportot bővítve ide sorolható még a hagyatéki javak önkényes elvétele, mely Marcus Aurelius korától számított közbűncselekménynek.²⁶ A felsorolás nem teljes, csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy a két nagy közbűncselekményi csoport, a már létező és a klasszikus korban lényegi változásokon átmenő, valamint az újonnan létrejövő *crimenek* a magatartások széles körét átfogva egy olyan bűncselekményi kategóriát hoznak létre, melyben a jogellenes magatartások állami üldözés tárgyává válnak, ezáltal a magánüldözés, vérbosszú és kiegyezés motívumai e cselekmények körében teljességgel eltűntek. Augustus abszolutisztikus törekvéseiből, melyek a principátus kialakítását célozták, nyilvánvalóvá válik, hogy a hatalom centralizálása keretében egy rendkívül erős központosítás ment végbe a végrehajtás, végrehajtó hatalom tekintetében is. Erre az egyik legszembetűnőbb példa a kiközösítés intézménye. Az archaikus jogban a súlyos bűncselekményt elkövető *homo sacernek*, azaz kiátkozottnak bélyegzett személy esetén a végrehajtás közösségi voltát említhetjük. Az állam és jogfejlődés során a végrehajtásnak ezen közösségi funkciója lényegi változáson megy át, melynek eredményeképpen a klasszikus korban már egy pontosabban körvonalazódott és tisztán központi végrehajtás figyelhető meg. A végrehajtó hatalom ilyen mérvű központosítása az önhatalmú jogérvényesítés lehetőségeit fokozatosan háttérbe szorította. Már az ősi társadalmakban is kialakultak bizonyos szokások arra nézve, hogy melyik az a magatartás, amely sérti a közösség érdekeit és melyik az, amelyik nem. E normák adta keretben az ember a maga érdekét saját erejére támaszkodva, magánharc útján érvényesíthette. Ez a felfogás mintegy táptalajt adva a későbbi vérbosszú és *talio* motívumainak kialakulásához vezetett. A vérbosszú és *talio* esetében a megtorlásra a magánszemélyek „jogosultak”, állami büntetőhatalmi koordináció itt még nem figyelhető meg. A klasszikus korra, azonban a már fejlettebb közhatalmi államszervezet az önhatalmú jogérvényesítés e módjait fokozatosan háttérbe szorítja, megszünteti. Az önhatalom törvényi úton való visszaszorítására irányuló kezdetleges törekvések már a XII táblás törvényben jelentkeznek, de ezek lényegükben csak a császárkorra csúcsosodnak ki. Kiemelendő Marcus Aurelius császár rendelete, mely az önhatalom visszaszorítása mellett, annak szankcionálását is irányozta. A *decretum divi Marci* követelése elvesztésével büntette azt a hitelezőt, aki adósának vagyontárgyait, igaz erőszak alkalmazása nélkül, de önhatalmúlag, követelése fejében lefoglalja.²⁷ A klasszikus korban lejátszódó változások következtében az *actio popularis* - vagyis annak a lehetősége, hogy a büntetőkeresetet nem csak a sértett vagy jogutódai indíthatták meg, hanem bármely polgár, akár érintve volt a bűncselekmény által, akár nem²⁸ - alkalmazása fokozatosan beszűkült. Az ilyen mérvű központosítás következtében, kialakult a bűncselekményeknek egy tág köre, melyek üldözésére a magánbosszú már nem volt alkalmazható, ezáltal a büntetőjog imperatív arcot öltve, a kezdetleges magánjogias arculatát levetkőzve, közjogi jelleget vett fel és az állam és polgárai közötti ilyen típusú jogviszonyokra egy alá-fölrendeltségi viszonyrendszert alakított ki.

Melyek voltak azok a joghátrányok, amiket kilátásba helyezhetett ez a merőben új közjogi jelleget öltött császári büntetőjog a főbenjáró jogsértésbe tévelyedett elkövetőkkel szemben? A korszak fontos ismérve, hogy a halálbüntetés helyetti önkéntes száműzetésbe vonulás privilégiuma megszűnik, így a legsúlyosabb és most már elkerülhetetlen büntetésnek a halálbüntetés számít. A végrehajtási módok sokfélesége a rómaiak, jelen esetben kétségtelenül negatív kicsengésű „leleményességére” utal. Említhető itt a lefejezés, keresztre feszítés,

²³ MOMMSEN: *i. m.* 538-539.

²⁴ SANTALUCIA: *i. m.* 257.

²⁵ Uo. 209.

²⁶ FÖLDI – HAMZA: *i. m.* 576.

²⁷ Uo. 152.

²⁸ BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római Jog*, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 460.

vadállatok elé vettetés vagy az élve elégettetés.²⁹ A száműzetés, most már nem a halálbüntetés elkerülésének lehetőségét magában hordozó, önkéntes választáson alapuló privilégium, hanem külön büntetési nemként szolgál, melynek formái tekintetében egy differenciálódási folyamat figyelhető meg. Beszélhetünk kitiltásról, egyszerű száműzetésről és a legsúlyosabbnak tekinthető *capitis deminutio*val, azaz személyállapot csökkenéssel járó száműzetésről. Ahogyan a társadalmi változások újabb *crimeneket* hívtak életre, a büntetési nemek tekintetében is észlelhető ez a folyamat. Egy sor új büntetési nem alakul ki, például bizonyos *crimenek* elkövetőit rabszolgává minősítvén bányamunkára vagy közmunkák végzésére ítélik. A klasszikus korszak tekintetében a teljes vagyonelkobzás mellett már említhető a részleges vagyonelkobzás és megjelenik az esethez igazodó pénzbüntetések kiszabása is.³⁰

4. A COGNITIÓS ELJÁRÁS SZAKASZAI

Az előzőekben egy viszonylag átfogó képet kaphattunk arról, hogy melyek voltak azok a jogellenes magatartások, amelyeket a római állam, mint közbűncselekményeket büntetni rendelt, ezek a büntetések milyen joghátrányok képében mutatkoztak meg, valamint arról, hogy a közhatalom kizárólagos birtokosaként eljáró államnak mi volt a célja a büntetések kiszabásával. Mindezek után, lássuk, hogyan épült fel maga a császári büntetőeljárás - kiemelve annak kezdeti és záró elemeit -, melyek tekintetében a közjogi jelleg felé való elmozdulás már határozottan megfigyelhető. Maga az eljárás az idézési paranccsal kezdődött, ezt követte a vádemelés, majd a tárgyalás, az annak részét képező bizonyítás, az ítélezés és végül lehetőség volt a fellebbezésre az *appellatio* keretében.

Ahhoz, hogy egy per kezdetét vehesse, szükséges, hogy a bírósági tárgyaláson a peres felek megjelenjenek. Rögtön kiemelném a polgári per és témám szempontjából mérvadóbb büntetőper közötti lényeges különbséget. A polgári per megegyezés tárgyát képezheti. Ennek értelmében, aki nem akart perben állni, azzal nem lehetett pereskedni. Ezzel szöges ellentétben a büntetőper kezdetét a *magistratus* hatalma biztosítja, tehát a *magistratusnak* mindig volt kényszerítő eszköze a büntetőeljárás lefolytatásának biztosítására. A polgári per az idézéssel, *ius vocatio*³¹ vette kezdetét, melyet a XII táblás törvény a felperes jogkörébe utalt, mint a jogos önhatalom érvényesítésének egyik lehetséges módját. A büntetőper ettől a megoldástól lényegesen különbözik, ugyanis az idézési parancs, *vocatio*³² a *magistratus imperiumán* alapult, ezáltal a bíróság előtti megjelenésre kötelezett és ez fizikai úton is kikényszeríthető volt. Már a büntetőeljárás legelső lényegi mozzanatából, az idézési parancsból, és annak kikényszeríthetőségéből is az állam kizárólagos fölérendelt szerepe kezd megmutatkozni.

Az eljárás végső szakasza a fellebbezés, *apellatio*³³ az ítélet felülvizsgálatának kérése. Szignifikáns különbség a köztársaságkori és császári büntetőeljárás között, hogy a köztársaság korában még nem ismerték a jogorvoslat lehetőségét. A császárkor idejére kialakult fellebbezési rendszer érdemben a magánjogi perhez hasonlóan alakult a büntetőperekben is.³⁴ Ennek értelmében a fellebbezés felfüggesztette az ítélet hatályát, az ítélezés joga áthármlott a felsőbb bírói fórumra, amely ezzel élve az alsóbb bíróság korábbi ítéletét fenntarthatta, megváltoztathatta, sőt, akár meg is semmisíthette. Ez a fellebbezési rendszer némi tartalmi korrekcióval ugyan, de a mai napig tovább él. Fontos különbség a jelenkori szabályozáshoz képest, hogy a római jog egyes esetekben kizárta a fellebbezés lehetőségét, például ilyen volt a nemi erőszak és a pénzhamisítás bűncselekménye, de ezek a kivételek az európai jogfejlődés történet során idővel megszűntek.³⁵ A császári büntetőbíráskodás tekintetében már egy viszonylag szofisztikált fellebbezési rendszer figyelhető meg, amely jellemző szintén a büntetőjog közjogi vonásainak erősödését rejti magában, ugyanis arra enged következtetni, hogy az állam fokozatosan egyre nagyobb szerepet vállalt magára a büntetőjogban.

²⁹ SÁRY PÁL: *Előadások a római büntetőjog köréből*, 2011, Miskolci Egyetemi Kiadó, 111-149.

³⁰ ZLINSZKY: *i. m.* 86-98.

³¹ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *i. m.* 108.

³² MOMMSEN: *i. m.* 386-387.

³³ ZLINSZKY: *i. m.* 78.

³⁴ MOMMSEN: *i. m.* 469.

³⁵ ZLINSZKY: *i. m.* 79.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Ahogy az előzőekben láthattuk a principátus időszakára kialakult *cognitio*s eljárás keretében, már egy olajozottan működő szervezet említhető, mely a központi jogérvényesítés tulajdonképpen talpköveként funkcionál. Álláspontom szerint, ahhoz, hogy ez, a császári büntetőhatalom által kialakított büntetőjog közjogi szerepet tudjon betölteni, három esszenciális, egymásra ható, és szoros kapcsolatban álló feltétel együttes teljesülésére van szükség. A büntetőjog, mint közjog az egyéni érdekek fölé „emelkedve” már a közérdeket hivatott szolgálni, ami a közhatalom, azaz a közrend működésének kiépítésében, fenntartásában és gyakorlásának szabályozásában nyilvánul meg. Mindez magában hordozza a közjogi jelleg következő kardinális pontját: a közhatalom eredményeképpen az állam és polgárai között megjelenő, alá-fölérendeltségi, vertikális viszonyrendszert. Az állam ezen fölérendelt szerepéből származó hatalmi túlsúly keretében többletjogokkal rendelkezik, melyek harmadik központi feltételként, magukban hordozzák a közvetlen kényszer alkalmazásának lehetőségét. Véleményem szerint ez a három feltétel a római büntetőjogi fejlődés során fokozatosan kialakult és meg is valósult, ezért a *ius criminale Romanum* a principátus idején már inkább a közjog és nem a magánjog alá sorolt jogterületként említhető. A principátus idején elmozdulás figyelhető meg a közjogi jellemvonások felé, amely elmozdulást a mommseni familiáris szemlélet³⁶ dimenziója hozza magával és ez vezet egyben a közjogi jellemzők megerősödéséhez, azaz: a korábbi magánjog-érvényesítés egyre inkább közjog-érvényesítésbe csap át, az egyéni érdekek mellett megjelenik a közérdek és a korábbi mellérendeltségi viszonyok helyett már mindinkább egy alá-fölérendeltség viszonyrendszer említhető a büntetőjog esetében.³⁷ Álláspontom szerint e jellemzők tekintetében a principátus időszakára kialakult állami szabályozás alá kerülő - a *cognitio extra ordinem* gyakorlatában is kirajzolódó - római büntetőjog magánjogi arculatát levetkőzte és ennek következtében közjogként való definiálása helytálló lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BECCARIA, CESARE: *A bűnökről és a büntetésekről*, 2012, Attraktor, Máriabesenyő.
- [2.] BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római Magánjog*, 2015, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- [3.] BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római Jog*, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [4.] FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, 2011, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [5.] FRANK MÁTÉ: A principátus büntetőjoga, avagy közjog-e a római büntetőjog, in *Diskurzus*, 2016/2. szám, 15-24.
- [6.] GARNSEY, PETER: *Why Penalties Became Harsher: The Roman Case, Late Republic to Fourth Century Empire*, Note, 1968, Natural Law Forum, University of Notre Dame.
- [7.] HAMZA GÁBOR: A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció, in *Állam-és Jogtudomány*, 2005 (46. évf.), 1-2. szám, 1-30.
- [8.] MOLNÁR IMRE: *Ius criminale Romanum*, 2013, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- [9.] MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*, 1990, Weichert-Druck GmbH, Darmstadt.
- [10.] NÉMETH GYÖRGY – HEGYI W. GYÖRGY: *Görög-római történelem*, 2011, Osiris Kiadó, Budapest.
- [11.] PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *A principátus közjoga*, 2016, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- [12.] SANTALUCIA, BERNARDO: *Studi di diritto penale romano*, 1994, L'Erma di Bretschneider, Roma.
- [13.] SÁRY PÁL: *Előadások a római büntetőjog köréből*, 2011, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- [14.] TAMÁS, NÓTÁRI: *Law religion and rhetoric in Cicero's Pro Murena*, 2008, Schenk Verlag, Passau.
- [15.] ZLINSZKY JÁNOS: *Ius publicum*, 1994, Osiris-Századvég, Budapest.
- [16.] ZLINSZKY JÁNOS: *Római Büntetőjog*, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

³⁶ MOMMSEN: *i. m.* 16-17.

³⁷ Lásd: FRANK MÁTÉ: A principátus büntetőjoga, avagy közjog-e a római büntetőjog, in *Diskurzus*, 2016/2. szám, 18-19.